
NILS FUNCKE

**Tryckfrihetsbrott och anonymitetsskydd vid
”ändrat nyhetsläge”**

2012-13 NR 4



SÄRTRYCK UR JURIDISK TIDSKRIFT

Tryckfrihetsbrott och anonymitetsskydd vid ”ändrat nyhetsläge”

1. Ingress

I tingsrätten friades utgivaren för tidningen Norra Skåne för brott mot tystnadsplikten. Enligt domstolen bröt Marie-Louise Karlsson-Bernfalk inte mot tystnadsplikten när tidningen publicerade namnet på initiativtagaren till ett ”medborgargarde”. Mannen hade med löfte om anonymitet lämnat uppgifter som publicerats i en tidigare artikel. Högsta domstolen fastställde (*NJA 2012 s. 342*) hovrättens fällande dom mot utgivaren. Däremot gick den reporter fri som lovade uppgiftslämnaren anonymitet eftersom Justitiekanslern inte väckte åtal mot honom.

2. Anonymitet och ansvar

Rätten att anonymt lämna och sprida uppgifter har en lång tradition i Sverige. Embryot till det regelverk vi i dag känner under begreppet *meddelarfrihet* återfinns i 1766 års tryckfrihetsförordning (TF). Förordningen som trots sitt namn upphöjdes till grundlag gav författare till skrifter rätt att vara anonym om de önskade det. Var författaren okänd och tryckaren vägrade lämna ut dennes namn ställdes tryckaren till ansvar om något olagligt publicerats.

Denna rätt till anonymitet har sedan vidgats till att omfatta fler kategorier och skyddet av anonymitetsrätten har förstärkts på flera sätt.

Ännu i dag ska TF tillämpas på en skrift där författaren är anonym under förutsättning att den framställts i tryckpress. Ska ansvar utkrävas för tryckfrihetsbrott går det i sådana fall vidare till förläggaren och är det inte möjligt att lagföra förläggaren går ansvaret vidare till tryckaren och som sista utpost kan den som sprider skriften i vissa fall få ett åtal på halsen. För periodiska skrifter gäller en annan ansvarskedja där utgivaren är första utposten följt av ägaren, tryckaren och spridaren i nämnd ordning. För etermedier regleras ansvarskedjan i yttrandefrihetsgrundlagen (YGL).

3. Tystnadsplikt för mottagare

Meddelarfriheten skyddas på flera sätt. Lämnas uppgifter för publicering till någon i den krets som anges i TF råder tystnadsplikt för mottagaren. Tystnadsplikten är absolut och utgör ett förtroende mellan två personer.

Tystnadsplikten kan bara brytas i de fall som anges i TF 3 kap. 3 §. Det gäller grova meddelarfrihetsbrott som t.ex. högförräderi och grov obehörig befattning med hemlig uppgift. Det kan också ske genom att en domstol upphäver tystnadsplikten om det gäller vissa grova brott eller om domstolen anser det vara av synnerlig vikt av hänsyn till en enskilds eller ett allmänt intresse att uppgiftslämnaren röjs.

Även i de fall uppgiftslämnare uttryckligen samtycker till att identiteten röjs befrias mottagaren från sin tystnadsplikt.

Det saknar visserligen betydelse i rättsfallet Norra Skåne men bör nämnas i sammanhanget att myndigheter och andra allmänna organ är förbjudna att efterforska en anonym källa och de får heller inte vidta repressalier mot den som använder sin yttrandefrihet. Efterforskningsförbudet och repressalieförbudet bryts bara i de undantagsfall som anges i grundlagen.

4. Anonymitetsskyddet i 1912 års utredning

Sammantaget visar regelverket vilken betydelse lagstiftaren fäst och fäster vid anonymitetsskyddet för meddelare. Det har beskrivits närmast poetiskt av 1912 års tryckfrihetsutredning.

”Falsk ’käranda’ och falsk ’solidaritetskänsla’ förbliva samhällsskadliga faktorer att räkna med. Anonymitetsskyddet är mot detta tryck säkerhetsventilen, som i mångt fall ensam möjliggör, att ord sägas, som böra bli uttalade, fakta framdragas, som böra bli framdragna.”

Formuleringarna från 1912 års utredning återkommer närmast ordagrant i senare utredningar och förslag, t.ex. i regeringens prop. 1975/76:204 s. 95–96.

Hos medierna betraktas det som journalister brukar kalla för källskydd som heligt. Det ses som en tillgång i nyhetsarbetet och inte minst inom den undersökande journalisten är det ett arbetsredskap. Utredningen från 1912 observerade denna inställning och skriver:

”... den enhälliga värme, varmed man inom den periodiska pressen omfattar detta skydd, är i och för sig ett starkt vittnesbörd härom.”

Normalt uppstår inga problem att bedriva ett offensivt nyhetsarbete och samtidigt respektera tystnadsplikten. Men Norra Skånes publicering av tre artiklar under april 2008 visar att det kan uppstå konflikter mellan dessa intressen.

I artiklar publicerade den 19 respektive den 22 april berättar tidningen att det bildats ett medborgargarde i ett villaområde i Hässleholm. I artiklarna intervjuas ”talesmannen” för medborgargardet utan att några uppgifter ges som kan identifiera personen på annat sätt än att det är en man boende i villaområdet. I texten heter det att ”talesmannen vill vara anonym”.

5. Ostridigt att löfte om anonymitet lämnats

Att talespersonen lovats anonymitet är ostridigt. Det framgår av förhören med såväl uppgiftslämnaren, tidningens reporter som utgivaren. Marie-Louise Karlsson-Bernfalk tillstår även detta i en kolumn i tidningen där hon skriver att talespersonen ”fick ett löfte att vara anonym av en reporter på Norra Skåne” ett löfte som upprepades när en annan reporter intervjuar talespersonen.

Men dagen efter artikeln den 22 april har Norra Skåne som huvudnyhet att ”Högerextrem nationalist bakom medborgargardet i Hässleholm”. På tidningens första sida namnges Nils-Eric Hennix och inne i tidningen publiceras en arkivbild på honom. I artiklarna uppges att Hennix var partiledare för Nationaldemokraterna 2005–2006 men att han nu inte längre är medlem i partiet.

Av rubrikerna framgår också att det var Nils-Eric Hennix som var ”den anonyme mannen bakom idén att starta medborgargardet” och att ”medborgargardets talesman var partiledare”. Han beskrivs som ”en känd högerextrem politiker”.

Nils-Eric Hennix polisanmäler Marie-Louise Karlsson-Bernfalk för att hon i egenskap av utgivare för Norra Skåne godkänt publiceringen som avslöjar hans identitet för läsarna. Nils-Eric Hennix hävdar att tidningen brutit det löfte om anonymitet som han fått. I en kolumn publicerad efter polisanmälan skriver Marie-Louise Karlsson-Bernfalk att när tidningen fick ett tips om Hennix politiska bakgrund var det självklart att publicera hans namn. Att inte göra det hade varit ”oansvarigt” eftersom Nils-Eric Hennix ”politiska hemvist är i högsta grad relevant i sammanhanget”. Vi har ”inte avslöjat några källor och vi har inte svikit ’överenskomna spelregler’”, skriver Marie-Louise Karlsson-Bernfalk. Även om Nils-Eric Hennix ”fört en relativt anonym tillvaro i Hässleholm” betraktar hon honom som en offentlig person.

Den argumentationslinje tidningen väljer under rättegångarna var att det handlade om två olika publiceringstillfällen. De två första artiklarna hade fokus på medborgargardet och den sista artikeln på Nils-Eric Hennix som politiker och ”offentlig person”.

6. Norra Skåne känner sig lurad

Av tingsrättens dom framgår att tidningen ansåg sig ”lurad” av Hennix och att det när hans identitet blev känd ”uppstod en ny situation” fristående från frågan om källskyddet. Att den f.d. partiledaren för Nationaldemokraterna Nils-Eric Hennix bodde i kommunen och stod bakom medborgargardet var en nyhet. Han var inte längre en källa utan själva nyheten.

Under tingsrättsförhandlingarna framför också Marie-Louise Karlsson-Bernfalk att inför artikeln som publicerades den 23 april hade Nils-Eric Hennix samtyckt till att bli intervjuad men efter intervjun ringt upp tidningen och förklarat att han ville fortsätta att vara anonym.

Tingsrätten skriver i sina domskäl att det knappast är ovanligt att en tidning utifrån lämnade uppgifter forskar vidare i en fråga som leder till nya artiklar.

”Att det leder till att det blir uppgiftslämnarens person som blir nyheten måste också kunna inträffa. Under förutsättning att det kan bedömas att det finns skäl att flytta fokus från uppgiftslämnarens uppgift till uppgiftslämnaren som sådan bör det inte med nödvändighet leda till det föreligger ett brott mot tystnadsplikten enligt TF.”

JK överklagar den friande domen. Hovrätten förklarar att det inte finns något att invända mot att en uppgiftslämnare som ”man tidigare gett meddelarskydd” i ett senare skede kan bli omskriven och identifierad. Men enligt hovrätten får en sådan publicering inte innebära att ”tidningen därigenom röjer att denna namngivna person i ett tidigare sammanhang var den som lämnade uppgifter för vilka meddelarskydd gäller”.

Hovrätten finner det också klarlagt att Nils-Eric Hennix inte gett sitt samtycke till att tidningen skulle få namnge honom. Någon rätt att identifiera honom eftersom tidningen känt sig ”lurad” och först senare fått kännedom om hans bakgrund existerar inte enligt hovrätten. ”Den som tar emot meddelandet kan inte välja om han eller hon vill respektera ett krav på anonymitet från meddelaren” skriver hovrätten och dömer Marie-Louise Karlsson-Bernfalk för brott mot tystnadsplikten enligt 3 kap. 3 och 5 §§ TF.

7. Fallet Hennix mot Norra Skåne i HD

I sin begäran om prövningstillstånd i HD menar Marie-Louise Karlsson-Bernfalk att hovrätten gett begreppet meddelare en sådan betydelse ”som begränsat det publicistiska utrymmet på ett mer långtgående sätt än vad som skett med tingsrättens tillämpning”. Hovrättens syn innebär enligt försvaret att det inte skulle varit möjligt att knyta Nils-Eric Hennix till medborgargardet och därmed skulle läsekretsen inte få del av en relevant nyhet.

Enligt försvaret innebär hovrättens resonemang att personer med ”extremistiska politiska uppfattningar” först skulle kunna skaffa sig anonymitetsskydd ”för att därefter agera samhällsskadligt” utan att medierna skulle kunna rapportera om det på ett fullständigt sätt.

Försvaret menar att om hovrättens syn blir praxis skulle det innebära en ”påtaglig begränsning av möjligheterna till en fri och relevant nyhetsförmedling”. Syftet med meddelarfriheten och anonymitetsskyddet är att säkerställa ett öppet samhälle men med hovrättens tillämpning blir ”resultatet emellertid det motsatta, ett hinder i den legitima nyhetsförmedlingen”.

Högsta domstolen fastslår inledningsvis betydelsen av ett starkt skydd för meddelare. Om anonymiteten inte skyddas kan ”omgivningens reaktioner avhålla personer från att dra fram betydelsefulla omständigheter i ljuset”. Åter hörs klangen från orden i 1912 års betänkande.

Enligt HD kan tystnadsplikten inte ”efterges bara därför att det i ett enskilt fall finns ett motstående intresse som kan uppfattas vara starkare”. HD underkänner försvarets ståndpunkt att hovrättens tolkning av meddelarfriheten skulle begränsa en fri nyhetsförmedling. HD konkluderar:

”Även om situationerna kan skilja sig åt och tidningen inte får använda uppgifter som möjliggör direkta eller indirekta slutsatser om meddelarens identitet, blir det alltså snarare en fråga om hur följande artiklar utformas än om nyhetsförmedlingen som sådan.”

Där försvaret hävdar att Europakonventionen ger stöd för uppfattningen om att hovrättens tolkning inneburit ett hot mot yttrandefriheten framhåller HD istället att Europadomstolen i sin ”rättstillämpning betonat den stora betydelse som anonymitetsskyddet har för pressens frihet”.

Den s.k. instruktionen i TF som innebär att den som är satt att vaka över tryckfriheten bl.a. hellre ska fria än fälla ger enligt HD ingen vägledning när det gäller att bedöma överträdelser av anonymitetsskyddet. HD avvisar därmed försvarets hänvisning till instruktionen och menar att det är ”helt i linje med de tankar som ligger bakom instruktionen att upprätthålla skyddet för meddelares anonymitet”.

När det gäller fallet med Norra Skåne anser HD att det inte utgör ett brott mot tystnadsplikten att koppla samman Nils-Eric Hennix politiska verksamhet med medborgargardet. Men enligt HD kan man av publiceringen där Nils-Eric Hennix namnges utläsa att han var ”den anonyme mannen” bakom idén att inrätta ett medborgargarde. Därmed röjdes han uppsåtligen av tidningen som källa till de första artiklarna menar HD.

8. Sannolikt ej krav på direkt koppling

Slutsatsen man skulle kunna dra av HD:s argumentation är att om Norra Skåne inte gjort en så tydligt direktkoppling mellan den person de lovat anonymitet och Nils-Eric Hennix hade utgivaren inte brutit mot tystnadsplikten. Det framstår dock som en något vågad och förhastad slutsats.

Även utan direkta kopplingar som följer tätt efter en publicering kan det räcka med att lämna detaljer för att en källa ska röjas. Även om kopplingen klingar av med tiden kan även detaljer långt efteråt innebära att en uppgiftslämnare pekas ut och känns igen av en större eller mindre krets. Hovrätten har formulerat detta väl i sitt beslut när domstolen säger att en publicering inte får innebära att en person avslöjas som lovats anonymitet.

För medierna gäller det att hålla en så väl tilltagen marginal att läsarna inte direkt eller mellan raderna kan utläsa att källan och en namngiven eller identifierbar person är identiska. I fallet Norra Skåne framför försvaret det synnerligen advokatyrmässiga argumentet att tidningen känt sig ”lurad”. Av vad som framkommer i intervjuer och förhör med tidningens utgivare och reportern som skrev den första artikeln hade tidningen om man känt till källans bakgrund sannolikt inte gett Nils-Eric Hennix något löfte om anonymitet.

Inom journalistiken är det rudimentärt att man innan en publicering av uppgifter som någon lämnat anonymt inte bara försöka få bekräftat att uppgifterna är sanna utan också ta reda på vem källan är. Genom sådana efterforskningar som bl.a. bringar klarhet i källans syfte med att lämna uppgifterna skapas ett gott beslutsunderlag inför en publicering. I fallet Nils-Eric Hennix hade det genom en enkel sökning på internet gått att få en god bild av hans bakgrund. Genom att inte göra en sådan kontroll ”lurade” tidningen sig själv.

Väl underbyggda publiceringsbeslut är en förutsättning för att medierna även framöver ska förtjäna det omdöme som 1912 års utredning gav om hur högt de värderar källskyddet.

9. Tystnadsplikten gäller även inom redaktionen

Anonymitetsskyddet avser inte bara att hemlighålla uppgiftslämnarens identitet för läsarna, tittarna eller lyssnarna. Tystnadsplikten innebär också att den som tar emot uppgifterna inte får röja källans identitet för någon annan. Det handlar om ett förtroende, en överenskommelse, mellan två personer nämligen den mellan källan och mottagaren. Tar en reporter på t.ex. en lokaltidning emot uppgifter mot löfte att källan ska få vara anonym gäller tystnadsplikten även gentemot alla andra som är verksamma vid medieföretaget. Inte ens till utgivaren får reportern avslöja vem som lämnat uppgifterna utan att källan gett sitt samtycke.

Av förundersökningen framgår att Nils-Eric Hennix först talade med en reporter som av oklar anledning inte skrev någon artikel. Istället blev Nils-Eric Hennix kontaktad av en annan reporter vid tidningen som ”tagit över uppdraget”. Den nya reportern hade fått uppdraget och Hennix telefonnummer av tidningens nyhetschef. Informationen om vem som var den anonyma källan fördes också vidare till Marie-Louise Karlsson-Bernfalk. Sammantaget innebar det att källans identitet var känd hos i vart fall tre personer på redaktionen förutom den reporter som källan först talade med och som lämnade ett löfte om anonymitet. Av förundersökningen går det inte att dra någon annan slutsats än att informationen fördes vidare inom redaktionen utan Nils-Eric Hennix i förväg inhämtade samtycke.

Detta förhållande bör ha stått klart för Justitiekanslern (JK) redan innan åtal väcktes mot Marie-Louise Karlsson-Bernfalk. Det utreddes trots det aldrig i detalj om den reporter som först talade med Nils-Eric Hennix och lovade honom anonymitet brutit mot tystnadsplikten. Av förundersökningen framstår det som sannolikt att reportern bröt mot tystnadsplikten. Om frågan att utreda eller väcka åtal även mot reportern överhuvudtaget övervägdes av JK framgår inte av tillgängligt material. Snarare tyder brottsanmälan och JK:s beslut om förundersökning på att misstankarna om brott från början enbart riktades mot utgivaren, Marie-Louise Karlsson-Bernfalk.

HD:s dom vad gäller tolkningen av tystnadsplikten sker givetvis med utgångspunkt i de konkreta omständigheter som förelåg när det gäller Norra Skåne och en prövning av det JK valde att åtala. Av HD:s och hovrättens resonemang framgår att det inte behöver ske en namnpublicering för att det ska ske ett brott mot tystnadsplikten. Det kan räcka med att det lämnas detaljer som kan identifiera meddelaren. På samma sätt spelar det heller ingen roll hur lång tid som gått mellan en publicering och identifieringen eftersom tystnadsplikten gäller så länge meddelaren inte ger tydligt uttryck för något annat eller alternativt att någon annan omständighet uppstår som gör att något av de övriga skälen i 3 kap. 3 § TF för att röja en källas identitet kan aktualiseras.

Det hade varit önskvärt att tystnadspliktens räckvidd hade blivit belyst genom att få prövat om även den reporter som först lovade Nils-Eric Hennix anonymitet brutit mot tystnadsplikten. Men det är som sagt något domstolarna inte hade anledning att överväga eftersom JK aldrig väckte åtal mot reportern.

Nils Funcke